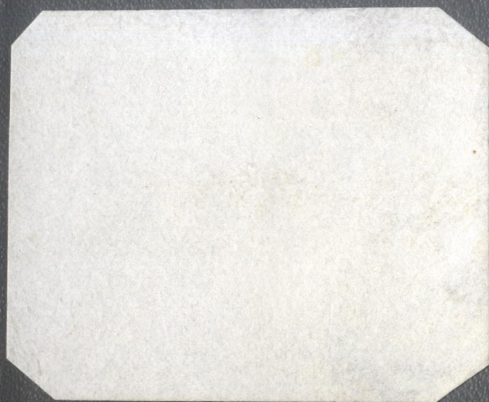
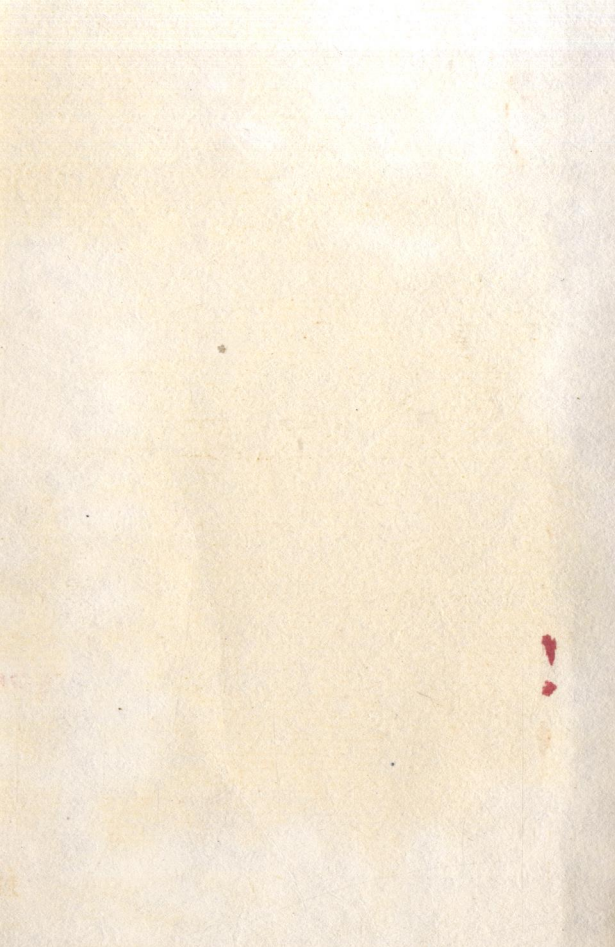

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА ВІБЛІОТЕКА. Ч. 54.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

ТЕКСТИ Й ПОЯСНЕННЯ

вибраних творів

Української й інших літератур.

III.

Адам Міцкевич.

ДО ГАЛИЦЬКИХ ПРИЯТЕЛІВ.

ПЕРЕКЛАД І ПОЯСНИВ

Др. ІВАН ФРАНКО.

У ЛЬВОВІ, 1903.

З друкарні Наукового Тов. імени Шевченка
під варядом К. Беднарського.

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 11- 34 562

Львівська Філія
бібліотеки АН-УРСР

884cf

Накладом Українсько-руської Видавничої Спільноти
у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.

ПЕРЕДМОВА.

Бажаючи подати в „Літературно-науковій Бібліотеці“ перекладом дещо з творів Адама Міцкевича, я зупинився поперед усього на його невеличкій прозовій праці „Do przyjaciół galicyjskich“, що хоч написана зі спеціальною метою, в відповіді на певні спеціальні питання, все таки заслугує на пильну увагу не лише історика польської літератури, але також кожного, хто слідить за розвитком політичної думки в польській суспільності, а надто має особливу і доси не передавану вагу для нас jako одинокий випадок, де великий польський поет доторкнувся пекучих справ нашої країни й нашого народу. До сього вибору склонило мене в значній мірі й те, що сей Міцкевичів лист, многоваж-

ний документ не лише для ілюстрації поглядів самого Міцкевича, але також для зрозуміння многих дуже важних моментів галицької історії від самого часу його написання, доси якомсь анї з польського, анї з руського боку не був відповідно до його важности коментований, а навіть многим Полякам, і то не лиш ігнорантам, а й запаленим ентузіястам, лишаєть ся зовсім незвісним. Трохи чи не перший, що звернув пильнійшу увагу на сей лист і на його значіне для розвою польської пропаганди в Галичині, був Русин, пок. др. Остап Терлецький, який у своїй праці „Літературні стремління галицьких Русинів“ (Житє і слово IV, 129—131) подав перекладом частину сього листа й присвятив йому декілька уваг, що по моїй думці зовсім не вичерпують його значіння, а навіть подекуди, приводячи його в звязок з партизанською експедицією Залівського з р. 1833, ставлять його в зовсім фальшивім світлі. От тим то поданє повного тексту листа і поясненє його без огляду на плян якоїсь більшої праці, як се було у Терлецького, видалось менї не зайвою і навіть дуже вдячною темою.

Міцкевичів лист „До галицьких приятелів“ у тій формі, як був надрукований з разу в „Bibliotece ludowej“ у Па-

рижі 1866 р., а потім у збірнім виданю Міцкевичових творів, упорядкованім мабуть сином поетовим Володиславом*), не має ані дати ані адресу. Зі змісту його видимо, що був написаний у Парижі, де жив Міцкевич від половини 18² р. Сам автор у вступі говорить, що його лист був відповідю на ряд запитів сформулованих кружком галицьких „обивателів“ і пересланих на руки Осипа Залєського, брата звісного поета Богдана Залєського. А впорядчик видання Міцкевичових творів з р. 1880 у ноті доданий до сього листу говорить, що сей лист був написаний рівночасно з вирушенням Залєвського на його шалений партизанський похід, і рівночасно з публіцистичною діяльністю Міцкевича в париській часописі „Pielgrzym polski“, отже десь при кінці 1832 або в початку 1833 року. Додає також сей впорядчик, що Міцкевич відчитав свій лист у тіснім кружку, зложенім з Богдана й Осипа Залєських, Гната Домейка і Кароля Ружицкого. Чи був він висланий до Галичини і на чий адрес, про се впорядчик не згадує нічого,

*) *Dziela Adama Mickiewicza. Wydanie zupełne przez dzieci autora dokonane. Tom szósty. Paryż, księgarnia Luxemburska. Lwów, Gubrynowicz i Schmidt 1880, стр. 57—63.*

додає лише, що його бруліон віднайшовся в паперах Міцкевича і був опублікований аж у 1866 році. Та про те ми не можемо сумнівати ся, що сей лист був висланий до Галичини і був тут звісний многим людям; багато пізнійших подій відбувало ся мов виразне виконане Міцкевичевої програми зачеркненої в тім листі; ті самі думки повторяють иньші люди на різних кінцях Європи.

Звісні нам біографічні та історичні матеріяли дозволяють хоч у приближеню дещо докладнійше змалювати пору написання сього листа, осередок і настроїв, якого він був впливом, а також адресатів, для яких він був призначений. Попробуємо роздивити ся в тім матеріялі.

Як звісно, по упадку повстання 1831 року велика часть польської армії, а власне вся її старшина починаючи від офіцерів і геть у гору вийшла за границю і з часом зібрала ся у Франції. Се була тзв. польська еміграція, що від тепер аж до самого 1863 р. мала мати важний і в значній мірі фатальний вплив на розвій польського, тай не лише самого польського народа. Ось що пише про склад тої первісної еміграції Осип Залеский, той сам, що був посередником між Міцкевичем і його галицькими приятелями і без-

посереднім мотором до написання Міцкевичевого листа: „Силою кабінетових трактатів (Прусії й Австрії) лиш офіцерам та урядникам (бувшої польської армії) дано дозвіл удати ся до Франції; підофіцерів і вояків відставлено назад до краю; лише мала частина підофіцерів та вояків здужала викрутити ся від того розпорядження і роздобути паспорти до Франції як слуги офіцерів та урядників. Таким робом польська еміграція складала ся з різних фігур з ріжними вдачами, з ріжними поглядами, а тим самим і з ріжними бажаннями та надіями. Франція як найсердечнійше приймала польських емігрантів; а що Французам було відомо, що до Франції не допущено нікого, лиш офіцерів та урядників, тому всіх уважали офіцерами й урядниками, всіх засаджувано за один стіл. В каварнях, винарнях та ресторанах угощали надходячих емігрантів, раз-у-раз говорячи про свободу та рівність, а се дуже легко хапало за серце ново прибулих гостей. Серед нас були також дами й різні жінчини: були жінки, доньки та кузинки достойників, урядників та офіцерів, але були також жінки підофіцерів, вояків і слуг, а далі були й молоді маркетанки та вівандієрки, що з особливої симпатії при баталіонах

і швадронах за гроші справляли різні послуги; ст так у числі тої жоноти були особи з едуакацією і приличним вихованем, та були й такі, яким не ставало й едуакації й вихованя і навіть і властивого імени. Огсі то остатні, не набравши в війні ані в таборах сьвітла ані моральности, презентували ся у Франції некорисно, але слова „рівність, свобода та незалежність“ так раптово взяли собі до серця, що самі перші відрекли ся свого походження і свого ремесла, а понадававши собі титули обивательок, дідичок сел або камениць у столиці (бо в малім місточку признати собі домок було їм зовсім не до смаку), понамовляли своїх мужів, приятелів та адопсів, щоб і собіж поприбирали різні титули, під якими рекомендували ся Французам.

„В перших хвилях уходило все, а навіть щебетливі сотворієчка, толковані через невідступних молодиків, збуджували милосерде у Французів і Французок і таким робом пороздобували лїпшу тоалету, навіть шалі, капелюхи і т. и. Але своїм поступуванем зраджували себе самі; їх почали обминати і не приймати до лїпших товариств між Французками. Незадоволені панї разом з приятелями тіла вояжували пару місяців з міста до міста,

з департаменту до департаменту і вміли знайти способи до здобування фондів. Оповідали про свої нещастя, про те, як їх обрабували Москалі, як потратили свої маєтки через конфіскаату, і знаходили щедрі заповомоги в комітетах позавязуваних скрізь у ту пору, а навіть жертви від обивателїв. Аж коли вийшов урядовий рескрипт, яким призначено польській еміграції місце побуту в Безансонї, Буржі та Авіньонї, де для них були визначені казарми, мусїли й ті панї обивательки також удати ся до казарм і там хоч по часті зайняти ся обовязками, від яких хотїли було відвикнути. В казармах емігранти мусїли лєгітимувати ся зі своїх військових степенїв, почім їх подїлено на компанїї і заведено між ними зовсїм військову організацію та муштру“*).

Тимчасом у Парижі позбирали ся верховоди повстаня, генерали, полковники, а поперед усього кн. Адам Чарторийський, бувший міністер царя Олександра І і претендент до польської корони. Ще в сїчні 1831 р., отже в самім розпалї повстаня, завязав ся старанем Леонарда Ходзь-

*) Józef Zaleski, Przestroga bratnia dla patriotów polskich. Zbiór historyczny z uwagami. W Krakowie 1848, стор. 8—12.

ка комітет французько-польський; його головою був славний генерал Ляфает, а членами між иньшими Беранже, Арман Каррель, Казимір Делявінь, Гарніє-Паже, Віктор Гіго, генерал Лямарк, Одільон-Барро. Майже рівночасно з ним зав'язався американсько-польський комітет під проводом Самуїла Гау та Фенімора Купера. Сі комітети мали метою допомагати повстанню, та поки гаразд зібрали ся, повстання в вересні 1831 р. впало і прийшлося допомагати його учасників, а тепер емігрантів. І ось з кінцем 1831 і з початком 1832 р., коли більші маси емігрантів почали напливати до Парижа, зав'язав ся д. 8. грудня 1831 р. „Komitet narodowy Polski“, якого головою вибрано Йоахіма Лелевеля. Сей комітет д. 25. грудня 1831 р. видав відозву, характерну для настрою більшої частини еміграції і значної частини польської нації, характерну двома психологічними об'явами: спиханням вини минулого нещастя на зраду власних провідників, і горячою надією на швидку перемогу. Ось важливіші уступи сеї відозви:

„Вояки! Земляки! Ще раз доля кинула нашу батьківщину під ноги її заклятого ворога. Ще раз наші брати мусять хилити шиї перед володарем рабів, перед убійником нашої свободи. Ще раз

на долоні вільного чоловіка залізо деспота витисне знак підданства. Ще раз буде злочинном називати себе Поляком.

„Таку долю зготовила нам бездарність або зрада. Бездарність або зрада! Бо деж і коли тріумфом оружя може хвалити ся наш ворог? Котре то поле було свідком їх хоробрости? Деж коли Поляк утікав перед Москалем?

„А все таки ми впали! Бо ваші провідники не мали віри в воскресенє вітчизни... оглядали ся на чуже посередництво або хотіли погодити нас з ворогом“...

Схарактеризувавши коротко хід повстаня і його упадок через „зраду“ відозва кличе: „Нема вітчизни, де нема свободи! Сонце не світить для невольника, земля для нього не вдягаєть ся в зелень; страва, яку він споживає, робить ся отруєю. Перед такою стравою ви уйшли, брати“. Далі вказує як на за поруку кращої будущини на те, що народи Європи й Америки молять ся за Польщу. „Всюди лунає голос чести й подяки для вас, усюди перед Поляком відчиняють ся гостинні пороги, бо його блуканє — благородне. І в тім блуканю (tułactwie) витриваймо! Народів не можна винищити. І ми не згибли!... Ще ржа не зжерла польського заліза, що польський кінь заржить під ко-

ханим тягаром вояка, під списою улана або кракуса. Ще й нам засьєє зоря свободи. Поворот долі местниці недалекий.

„Тим то не вертайте як слуги туди, де можете вийти переможцями. Не вертайте на землю збруднену стопами Башкіра. Нехай долоня свободного Поляка не стисне долоні слуги деспота. Бо прийде та хвиля, коли голос труби покличе нас на батьківські ниви. Там відчинять ся могили наших покійників і з їх костий вийдуть местники. Підемо викликати їх тіни, але з оружєм у руках. Польща, Польща Ягайлонів, незалежна, свободна — або вічна смерть! отсе наш оклик!“*).

Навіть памятаючи, що се був час романтизму, коли люди впивали ся великими словами та гучними фразами не дуже дбаючи про їх зміст, і що отся відозва була звернена до людей, що ще не мали часу охолонути від гучного походу через Німеччину та Францію, який позволяв їм на хвилю забути мізерію та горе полишене в ріднім краю, навіть памятаючи се все нам не легко буде зрозуміти той брак усякої самокритики, заста-

*) Див. Karol Borkowski, Pamiętnik historyczny o wyprawie partyzanckiej do Polski w roku 1833. Lipsk 1862, стр. 5—12 pass.

нови, той брак почутя одвічальности, ту бездонну легковірність та легкодушність, якими подіктована ся відозва. В ній як у зерні криють ся вже зароди всіх пізніших нещасть, які причинила еміграція самим емігрантам і цілому краю. Не гаючись довго комітет почав заходитись ко-до викликаня нового повстаня на ширшу скалю, головно против Росії. Сї заходи обмежили ся на разї на писанє та розсиланє бомбастичних відозв. І так д. 31 грудня 1831 вислано відозву „до народу угорського“, по латинї й по мадяськи, де пригадано давні зносини Угорщини з Польщею і „дано до пізнання, що при можливім новім повстаню Карпати не перешкодять Мадярам допомагати Полякам“. Рівночасно вислано обіжник до Нїмців з подякою за щире прийняте емігрантів; окреме письмо вислано до нїмецького товариства для вибореня свободи друку, далї два адреси до Альзації й Льотарингії, а потім до паризького нїмецько-польського комітету та до Нїмців зібраних на національне сьвято в Гамбаху, де піднесено польску справу. Далї вислано відозву до італійського народа, до англійської палати послів, до Сполучених держав північної Америки, а вкінї 12 серпня 1832 р. до народу російського, кличучи його до боротьби з цар-

ським деспотизмом (Borkowski, op. cit. 12—13; відозва до Росіян, писана по французьки, див. стор. 208—214).

Та вже з початком 1832 р. почав ся в лоні польської еміграції заколот. В перших днях січня того року прибув до Парижа Йосиф Залівський, полковник повстаня, про якого заслуги в повстаню не багато звісно, але який тепер забажав відіграти визначну роль. Ще в дорозі до Франції він повзяв постанову зорганізувати з недобитків великої польської армії відряди, які би владаючи до Росії, ховаючись по лісах та дебрах і опираючись о загальну (як йому і всім емігрантам думалось) симпатію людности до свободи і до них, борців за свободу, ненастанно шарпали, бентежили та підтинали всі воєнні та цивільні інституції й сили наїздника і таким робом чинили йому побут у завойованому краю неможливим. Залівського прийнято в Парижі дуже радо; 9 січня на його честь устроєно бенкет. Він предложив Комітетови народовому польському свій плян і не лише одержав від нього уповажнене робити всякі приготування для його виконання, але був надто без вибору кооптований у членни того комітету. Певна річ, що з сього комітету він дістав також не малі гроші, бо зараз він, як каже Борковский, „порозсилав попередніх емісаріїв і до краю

до еміграційних закладів, щоб зібрати охотників і з ними в означенім часі вирушити до Польщі" (ор. cit. 6).

Рівночасно по за рамами Ком. нар. польського Залівський зорганізував із емігрантів "Towarzystwo Litewskie i Ziemi Ruskich", маючи плян перенести свою партизанську війну власне на українсько-руські землі Галичини, Волині, Поділя й України. Про мету і погляди сього товариства ось що говорить Борковский (ор. cit. 13—14): „Зі свого боку „Тов. Лит. і Земель Руських“ викликало віковичну солідарність(?), яка все лучила Поляків, Литвинів і Русинів, аби ті останні брали участь у недалекій боротьбі за справу спільної вітчизни — Польщі цілої, вільної, незалежної. Се питанє, все для нас живе, було в 1832 р. надто великоважне, бо терен призначений для нової боротьби крім Галичини займав Волинь, Поділя й Україну по обох берегах Дніпра, де живе багато Русинів, наших побратимців. Головна потреба була — відсвіжити минуле і вияснити шляхті й селянам, надаючи сим останнім свободу і власність, що вони все були й є Поляками-Славянами і що їх нещастя все йшли від Москви не-славянської. Се питанє підношене історично й етнографічно від р. 1826 для західної

Європи в писаннях Леонарда Ходзька й інших, було відновлене і рішучо висловлене в лонї Тов. Лит. і Зем. Руських. От тим то подаю тут дві відозви, з яких перша була потрібна для еміграції зложеної з різних частин із різних провінцій, аби переконати її, що Литва й Русь зовсім не відривають ся від Корони, але овшім злучують ся з нею тіснійше ніж коли будь; друга відозва адресована до краю, щоб дати йому пізнати важність загальної солідарности і підперти нову боротьбу, яку ми розпочинали“.

З першої відозви (ор. cit. стор. 14—15) подаємо лише два характерні виривки. Згадавши про потребу організації емігрантів для піддержання традиції витвореної ще Барською конфедерацією, автори відозви кажуть: „Сю потребу відчули Литвини й Русини, що враз із вами покинули рідну землю. І Литвини з Русинами завязали Товариство Литовсько-Руське, щоб оголосити сьвітови, що Русь і Литва поділяють долю Польщі, що нема Польщі без Литви й Руси, що Русь і Литва, се Польща“. А далі закликаючи всіх емігрантів до співділання відозва кличе: „Нехай щезнуть раз на все всякі відтінки провінцій і партій: ми всі Поляки“. Метою заходів усіх часткових організицій повинно

бути утворене одного товариства польських „tułaczów“ такого, „w którem by tylko po nazwisku Ruś i Litwę rozpoznać można było, po nazwisku, które nie dla nas, ale dla świata zachować nam trzeba, aby niem ciągle przypominać, jakie to kraje Polskę składają, jakie to kraje chcą być i być muszą wolną, całą i niepodległą Polską“.

Друга відозва (ор. cit. стор. 15—17) до земляків у краю мовчить зовсім про Русь та її відносини до Польщі, обертаєся до тих краєвих земляків як до самих родовитих Поляків, що „pielegnujecie naszą narodowość i uczuciami polskimi nowe zapalacie pokolenie“, натомість навчає їх про важність еміграції яко ненастанної розсадниці повстання і про важність її емісарів, які, мовляв, „są apostołami naszymi, apostołami naszej wiary politycznej“, закликаючи до щедрих складок та жертв на цілі повстання. Обі сї відозви були видані аж у серпні 1832 р. і підписані Цезаром Плятером та Леонардом Ходзьком. Тимчасом в лонї еміграції повіяло иньшим духом.

Між членами Комітету польського народного, вибраними 8 грудня 1831 р. був також „іграф“ Адам Гуровский, великий бляіер, мабуть іграф з власного на-

Ч. 54.

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

АН УРСР

№ 14 2456

8549

2

даня, вихривата та неспокійна голова. Не-
вдоволений веденєм дїл у тїм комітетї, а
може й ролею та плянами Залївського, він
виступив із комітету і в початку 1832 р.
зав'язав Товариство Демократичне. Суча-
сники — не лише Осип Залєський, що
в 1848 році писав про ті події з піною у
рота, але й ближші того часу, прим. Ходзь-
ко в листї до М. Рагози з грудня 1832 р.
дають пізнати, що Гуровського підозрівано
як чоловіка підкупленого російською по-
ліцією. „Агенти — пише О. Залєський —
об'їздили заклади, де містились емігранти,
а представляючи ся нїби за приятелїв
польських, видаючи себе раз за Французїв,
иньший раз за нїмецьких емігрантів, ста-
рали ся позаводити знайомости з недо-
свідною молодїжю і з новоспеченими оби-
вательками, що в казармах мали вплив на
молодїж, на підофіцерїв і вояків; нїби то
з великодушности вони давали тим жен-
щинам гроші на вино, віктуали та напи-
тки, щоб вони запрошували бідних ви-
гнанцїв на вечери, сніданя та иньші по-
частунки“ (J. Zaleski, Przestroga стор.
12). Підчас таких гостин агенти бунту-
вали вояків та підвладних против старши-
ни; жінки допомагали їм у тїм, і так під-
готовано думку заснованя Тов. Демокра-
тичного. Гуровський так зручно покори-

стував ся популярними окликами про вільність, рівність та незалежність, „że w krótkim czasie znaczna część głów niedowarzonych, wielu co żadnej moralności zasady nie rozumieli, inni co w powierzchownych blaskach, w noworodnych przedstawieniach upatrywali nowość, tacy nadto, którzy po ów czas w żadnym nie mieli przystępu towarzystwie... zgoła część znaczna których w oczach światła wielką stanowiła nicość, pospieszyła z oświadczeniem wpisania się do Towarzystwa“ (op. cit. 14). Гуровский не гаючись порозсилав своїх вербовників по емігрантських закладах, потворив там секції свого товариства та поіменував їм старшину. „Поформовані секції носили з обовязку червоні хустки на шиї та позапускали великі бороди, доказуючи... що в таким строю Христові апостоли яко вірні республікани та демократи голосили по світі св. науку“ (op. cit. 15). „Годі було в ту пору перейти або переїхати через місто, особливо через Пуатьє, де розсіла ся головна секція, бо демагоги так сильно були заражені мізковою горячкою, що водячи ся купами по під руки по містах а навіть по шляхах так горячо займали ся доказуванем своєї вірности для основателя секти, що зачіпали прохожих вигнанців, розпитуючи,

чи належать уже до нової віри, чи ні? Грозили штилетами, вішанєм, застріленєм та иньшими пострахами; наказували, силували до вступлення в ряди, а хто анї погроз не лякав ся, анї добровільно не хотїв приступити, того оголошували зрадником, арістократом, дурнем і негідним Поляком" (ор. cit. 15—16).

Поодинокі організації та секції порозумівали ся з разу при помочи відозв та циркулярів, але сей спосіб швидко не вистарчав. Повстали газети, з разу „Demokrata polski“, орган Тов. Демократичного, далї органи иньших організацій, що повторили ся для протидїлання сьому товариству, як ось „Zjednoczenie“, „Trzeci Maj“. Сварки, що доси клекотїли устно, перелляли ся на сторінки тих газет; полили ся з усіх боків потоки брудоти — підозрінь, демасковань, лайок, оборон та протестів — одна з найпоганьших калюж, які зазнав ХІХ вік. Та се була лише частина того бруду, в яким купала ся тодішня польська еміграція; головні його хвилї булькотїли на сеймиках, що звали ся секційними засїданнями. „В означених днях — пише О. Залеский — сходили ся всі члени і під проводом одного з черги укладано проекти нового устрою Річи посполитої польської, розбирано адміністра-

ційні закони краю і нову організацію судівництва, а надто осуджувано неналежних до товариства на вичеркнене з еміграційного реєстру. Признавано на тих засіданнях особи, що були їм не в смак, зрадниками краю, засуджувано обивателів та давнійших урядників на цивільну смерть, ослаблюючи їх як аристократів та шкідників вітчизни" (ор. cit. стор. 23). На те саме натякає й Міцкевич у точці III своєї відповіді галицьким приятелям і з недвозначною гіркістю зазначаючи, що „більша частина польської еміграції не займає ся тепер обдумуванем способів виборення незалежности... але радше обмірковуванем суспільних теорій, організованем будучої Польщі“.

З лона секцій вибрано зверхню владу Дем. Тов., так звану Централізацію, що завідувала фондами та виданнями товариства, дбала про ширення поглядів товариства та про пропаганду його поглядів у краю. Для пропаганди видавано брошури, висилано до краю емісаріїв, яким давано спеціальні інструкції. Залеский вичислює, що вся та діяльність Товариства Демократичного за роки 1834 до 1848 коштувала що найменше 10 — 11 мільонів злп, (ор. cit. 33),

Ось у який клекіт попав Міцкевич, прибувши в серпні 1832 р. до Парижа. Він певно й перед своїм приїздом знав уже дещо про життя еміграції у Франції, але те, що побачив на власні очі, мусіло наповнити його душу тяжким бодем. Він, тільки що скінчивши в Дрезні третю часть „Дзядів“, носячи в душі плян нового епічного твору на ширший розмір, нараз опинився в правдивім пеклі, про яке не то зі смутком, не то з жахом пише в 1834 р. у вступній вірші до „Pana Tadeusza“:

O czym tu dumać na paryskim bruku,
Przynosząc z miasta uszy pełne stuku,
Przekleństw i kłamstwa, niewczesnych za-
[miarów,
Zapóźnych żalów, potępieńczych swarów?

Дуже правдоподібно, що говорячи про „невчасні наміри“ поет натякав на проєктовану тоді (в часі його приїзду до Парижа) партизантку Залівського. Правда, поет силкувався психологічно зрозуміти й оправдати той нещасний стан еміграції.

A gdy na żale świat ten niema ucha,
Gdy ich co chwila nowina przeraża,
Bijąca z Polski jako dzwon cmentarza,
Gdy im prędkiego zgonu życzą strażę,

Wrogi ich wabią zdala jak grobarze,
Gdy w niebie nawet nadziei nie widzą,
Nie dziw, że ludzi, świat, siebie ohydzą,
Że utraciwszy rozum w mękach długich
Plwają na siebie i żrą jedni drugich.

Міцкевич не пристав ні до якої партії, ні до якої секти, а пробував стати по над ними, вказати еміграції висшу мету для спільного змагання. Він написав біблійним стилем свої „Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego“, силкувався популярними статтями в часописі „Pielgrzym polski“ впливати на менше розвинені маси емігрантів, але його голос, хоч робив вражінє на ближших та розумнійших, прогомонів безслідно в галасі партійної боротьби та безумних авантур в роді походу Залівського. Сей визначив свою партизантку на 1833 рік і ще зимою виїхав за фальшивим паспортом до Росії, щоб спокійно оглянути терен будущеї війни. За ним почали виносити ся на вербовані ним охотники. Як увесь плян, так і вербунок і надії тих людей були наскрізь фантастичні, подіктовані крайньою легкодушністю. Ось як малює Борковский вербунок у Авіньонї. Залівський вислав туди Кароля Шлегеля, але сей мабуть не доїхавши на місце згиб у поє-

динку. Вислано другого повновласника, Льва Залєського, який прибув у січні 1833 р. Про вербунок, що мав відбувати ся в найбільшій секретї, знали всі. „W kilka dni wiedział już o tem cały nasz zakład; następnie rząd francuski został zawiadomiony, a rzecz prosta, że i ambasady wrogów naszych natychmiast także wiedziały“ (K. Borkowski, op. cit. 6). Не диво, що той сам Борковський, продерши ся з трудом до Львова, застав тут поліцію вже упереджену про їх прибутє, а вислизнувши ся їй раз, при найближшій нагоді був арештований — і вратований від нехибної смерти в Росії.

Вербунок — пише далі Борковський, — ведено досить явно. „Wciągano do tej wyprawy kto się tylko nastęczył, bez względu na jakąkolwiek znajomość tego rodzaju wojny, nawet takich, którzy — jak się później okazało — nie byli przygotowani do poświęcenia się na wszelkie trudy, cierpienia i śmierć nieuchronną. Ażeby zostać dowódcą okręgowym, dosyć było podpisać rotę przysięgi i wybrać sobie okręg. Sposoby dostania się do kraju zostawione były woli i możliwości każdego; zapewniono jednak uzyskanie paszportów i jeżeli będzie można zasiłków w Lyonie“ (op. cit. 6—7). Агенти дурили охотників, що задум опертий на

неохибних основах, що рівночасно з виступленням партизантів вибухнуть революції у Франції, Швейцарії, Німеччині, навіть і в Росії, і допоможуть Поляків (там же 9). Особливо емігранти в Безансоні дали себе одурити сими обіцянками і в числі 200 помашерували просто до Швейцарії, щоб утворити резерву для польської революції, що мала вибухнути вже в марті 1833 р. Та про те ті „альпейські журавлі“ були на стільки обережні, що не летіли на свої родинні гнізда, а переждавши якийсь час у Швейцарії і бачучи повну невдачу авантури Залівського розбрились хто куди знав, а найбільша часть вернула назад до Франції. З охотників якась часть, не знаходячи на збірних місцях ані папшпортів ані гроший, повертала назад на свої місця; иньші встигли таки пробратися до Галичини. Сюди прибув із Росії Залівський, переконавши ся, що там нікому ані сниться ся про повстанє, і надумав ся відложити авантуру на другий рік. Але вже було за пізно. Деякі громадки охотників, зібравши ся в Галичині, поперехаливали ся за границю, наробили переполоху в кількох місцях. Ті, що попали ся в руки Москалів, були повішені та порозстрілювані; решту з Залівським подовила австрій-

ська поліція і позапирала в тюрмах; Залівського засуджено на 20 літ кріпости.

Оттак сумно скінчила ся авантура, що була причиною тих запитів галицьких обивателів, на які відповідав своїм листом Міцкевич. Як бачимо зі слів того листа, Міцкевич був противний походови Залівського, не бачив ніякої можности його успіху, бачив ясно, що числене на загальну революцію в даній хвилі не має ніякої підстави, а піднімати край зруйнований недавнім повстанєм уважав і невчасним і просто нелюдяним учинком. Із його тогочасної кореспонденції ми можемо вибрати декілька свідощів, що пояснять нам ближше його тодішній настрій.

Прибувши до Парижа літом 1832 р. Міцкевич першого зустрів Лелевеля і з ним разом зайшов „просто з діліжансу“ до Богдана Залеского, з яким зараз заприятелював ся ¹⁾. Хоча, як уже було сказано, в партийні свари він не мішав ся і зараз заняв ся літературною працею та друкуванням своїх поезій, то всеж таки відносини еміграції доторкались його дуже

¹⁾ Див. оповідане Залеского в листі його до впорядчика Міцкевичевої кореспонденції, див. *Korespondencya Adama Mickiewicza*, tom I. Paryż. Księgarnia Luxemburska, 1870, стор. 113.

близько і боліли його сильно. „Я мав багато неприємностей і приватних гризот, так що аж розхорував ся, — писав він зимою 1832 р. до брата. До пані Хлюстіної в Женеві він писав 24 падолиста тогочасного року: „Ici nous sommes plus de six mille réfugiés, la plupart jeunes gens, de bonnes familles, et à présent presque sans pain et sans espérance d'avenir“. І додає зараз: „Je suis occupé de travaux littéraires, écrivant et imprimant avec une chaleur fiévreuse et des mouvements convulsifs. Cela m'empêche de devenir fou“ (Koresp. 64—66). Дня 8 грудня тогож року він пише до Ед. Одиця: „Tyle miałem zgryzot z wiadomej tobie przyczyny, tyle kłopotów, korekty i prócz tego różnych bazgrań, rozprawek, artykułów, projektów, że sam nie wiem, jak czasem mogę kilkanaście wierszy skleić“ (ibid. 66 67).

Дуже можливо, що в числі тих „rozprawek, artykułów, projektów“, про які тут згадує, був і лист до галицьких приятелів. Що він був писаний радше при кінці 1832, ніж 1833 р., се можна міркувати з того, що справа можливого нового повстання тут в його листі обговорюється зовсім теоретично, як річ ще далека і не постановлена; тимчасом уже в січні 1833 у Франції скрізь було звісно, що повста-

не (партизантка Залівського) приготується і повинно вибухнути в марті (Borkowski, op. cit. 9).

Що в листі до Одинця поет натякає на справи з емігрантами тай не договорує, се дуже правдоподібно; про сі справи він загалом говорить мало, нерадо. „Ja zdrow dosyć, może nadto zajęty emigranckimi rzeczami, które mi czas żrą i humor często psują“ — пише він 12 січня 1833 р. Степанови Гарчиньському (Koresp. 69). „Ja tu żyję niemile wśród żywiołów obcych“ — жалується в листі до Одинця з 23 січня. „Jedni mię nienawidzą, drudzy krzywo na mnie patrzą, doktrynery mają za warjata; wszyscy głupi solennie, krzykliwi i niedołężni“ (ibid. 69—70). В листі до нього з 5 марта читаємо: „Nasi po większej części zapominają o polskiej sprawie i kłócą się tytko o retorykę polityki, o formy przyszłe, o szkielet jakiegoś narodu przyszłego, nie myśląc, czy się urodzi to dziecko, którego kości mają rozbierać.“ Але звільна й його зразу тверезий погляд на європейські відносини, висловлений у листі до галицьких приятелів, починає каламутити ся під впливом загальної горячки його оточення. В цвітні пише він між иньшим до тогож Гарчиньського: „Czekamy wypadków w Niemczech; i tu

rzeczy długo stać nie mogą. Mam przecucie dobre od niejakiego czasu i zdaje mi się, że wkrótce gdzieś coś ważnego zajdzie“ (ibid. 73). Такого прочутя в листі до Галичан не слідно, — знак, що він написаний вчаснійше. А вже 24 цвітня дісталися до публіки перші звістки про невдачу походу Залівського.

Зі звісних нам матеріалів можемо потроха виміркувати й адресатів, до яких був звернений Міцкевичів лист. З Міцкевичем і тим кружком, у якому він тоді обертався в Парижі, а головнo з братами Залєскими кореспондували тоді два видні Галичани: Люкіян Семєньский з Кракова і Авґуст Бєльовский зі Львова. Особливо сей останній, особисто знайомий з Залєскими, був пильним їх кореспондентом. З того, що запити Галичан Міцкевич одержав від О. Залєского і що в своїй відповіді він натякає на відносини Польків до Русинів, впливає без сумніву, що адресати були східно-галицькі дідичі, які певне переслали свої запити за посередництвом Бєльовского ¹⁾. І тут ми можемо

¹⁾ Можливо, що кореспонденція Залєского з Бєльовским далаб якесь виясненє в тій справі, як би була опублікована вповні. На жаль, із того, що опубліковано доси (Korespondencya Józefa Bohdana Zaleskiego, wydał Dyonizy Zaleski, tom I, Lwów 1900)

іти в здогадах ще трохи далі без побоювання — висловити пустий здогад. В тих часах важкого тиску, ненастанного шпіоновання, арештів та тяжких кар за всяку тїнь політичного підозріння не міг кружок перших ліпших людей так собі по просту зібрати ся, побалакати та написати до славного поета ряд запитів про такі інтересні питання, на які відповідає Міцкевич. За самі такі питання, коли-б вони дійшли до відома поліції, можна було надіятись у найліпшій разі кількомісячної або й кількалітньої слідчої вязниці. Мусли се бути люди випробованої довірності, звязані з собою вузлами сильнішими від звичайної поверхової знайомости. Отже з деяких споминів тогочасних дідичів

можна переконатися, що власне в сій точці якась „нечиста сила“ щось поцувала. Д. З падолиста 1832 Залеский пише до Набеляка: „Ze Lwowa miałem dopiero jeden list od Biełosza i długi, miły list od kochanej naszej Muszyńskiej. Rumpitur invidia! Pełno literackich i światowych tamtejszych nowin, ale nie mam czasu i potrzeby powtarzać ich przed tobą“ (стор. 41). На сей лист Бельовского відповів Богдан, здається також просторим листом, із якого надруковано лиш один маловажний уривок (стор. 38), при чім редактор, хоч зазначив точками на початку й на кінці, що се уривок, не був ласкав пояснити, чи решта листу пропала, чи сам він пропускає її, щоб не робити комусь неприємности.

та учасників повстання 1831 р. знаємо, що громадка галицьких молодих дідичів, вернувши по упадку повстання до Галичини, зібрала ся у Львові в однім готелі і завязала комітет, що мав пильнувати справ польщини, удержувати порозуміне членів між собою і з еміграцією. Сей звязок не мав ніякої назви і обмежав ся на самих дідичах; про його дальшу діяльність ми не знаємо нічого; власти ніколи не наскочили на його слід, хоча деякі його члени були пізнійше переслідувані за належність до иньших тайних польських організацій¹⁾. По всякій правдоподібности Бельовский коли не належав до сього кружка, то знав про його існування і був посередником між ним і Залеским та Міцкевичем.

Незалежно від сього кружка існував у східній Галичині вже в 1832 р. шляхетський комітет запомоги для емігрантів під проводом графа Фр. Кс. Красіцького. Сала, який згадує про сей комітет²⁾, не

¹⁾ Згадку про сей комітет я читав перед кільканацятьма роками в якихсь споминах одного з його членів, та на жаль не винотував собі відповідне місце, а тепер не можу віднайти тої книги, в якій був поміщений сей мемуар. На скільки тямлю, ініціатором сеї організації був Генрик Янко, дідич із Гошан; які були иньші члени, не пригадую.

²⁾ M. v. Sala, Geschichte des polnischen Aufstandes im J. 1845. Wien 1867, стор. 45—46.

додає, чи він був тайний, чи завязаний за дозволом або хоч за тихою згодою уряду; се остатнє видаєть ся правдоподібним, коли матимемо на увазі прихильне для польського повстання становище тодішнього галицького губернатора гр. Льобковіца.

Чи були в ту пору, перед партизанткою Залівського, які інші тайні польські організації в Галичині, на певно не знаємо. Юзефчик у своїх споминах пише, що в пору його приїзду до Львова в осени 1833 р. тамошня молодіж „позбувала ся вже останків кнайпового життя, не мокла вже так як уперед по пиварнях і каварнях, і бачило ся, що її ум занятий чимсь важнійшим“. Чи було вже тоді серед неї якесь тайне товариство, він не знає. „Се лише певне, що серед старшої молодіжи на правничім виділї що тяжия відбували ся таємні сходи́ни, обміна думок, брошур і книжок, і що всі сходи́ни супроводились патріотичними співами“¹⁾. Що до тайного товариства Карбонаріїв, перед яким у своїм листі остерігає галицьких приятелів Міцкевич, то хоча Саля подає дату його

¹⁾ Andrzej Józefczyk, Wspomnienia ubiegłych lat. (Przegląd polski. Rok XV, 1881, Kwiecień, стор. 91—92).

заснована рік 1833, і навіть момент, коли по повороті Залівського з Росії учасники плянованої партизантки з'їхали ся на спільну нараду і постановили на разі відложити вибух повстання на слідуючий рік (М. Sala, op. cit. стор. 48), то про те ми маємо сліди далеко давнішого існування сеї модної тоді, хоч і небезпечної забавки в Галичині. Ще в 1826 р. уряд видав був по німецьки й по польськи друкований обіжник для Галичини, в яким остро заборонено карбонарські товариства; очевидно вже тоді уряд мусів мати якісь відомости про розширене тих організацій у Галичині.

А. МІЦКЕВИЧ.

До галицьких приятелів.

Осип Залеский іменем кількох своїх приятелів, галицьких дідичів (obywateli) передав мені ось які запити :

I. Яким способом можна тепер найкориснійше працювати для польської справи: чи через оружане повстанє против зорогів, чи обмежаючи ся на підготованє в самім краю матеріялів і засобів для будущого повстаня?

II. Чи теперішній стан Європи запідає які події, що вплинули би безпосередно на Польщу, а також на скільки в разі народнього повстаня можна числити на чужу поміч і де її шукати?

III. Чи польська еміґрація в теперішнім її положеню може безпосередно під-

пирати змагання земляків полишених у краю і в якій формі маємо жадати тої підмоги від еміграції?

IV. На скільки й яким способом зі свого боку земляки повинні підпирати еміграцію?

V. Колиб довелось обмежити ся на саму лише внутрішню діяльність у краю, то як устроїти сю діяльність і що особливо при тій діяльності мати на метї?

На ті запити Осипа Залеского відповідаю ось що, взиваючи запитача, аби мою відповідь порівняв з поглядом иньших земляків, до яких він і приятелі мають довіре.

I. Оружне повстанє булоб виповідженем війни трьом великим державам: Росії, Австрії і Прусії, яких політика тепер зовсім така сама і які обопільно будуть помагати одні одним. Не бачу ніякої спромоги вести таку війну. Одна провінція Галичина не може здобути ся на таку силу. Польське Королівство, ослаблене війною, ще не зміцніло на силі й на дусі. Познанське князівство само против Прусаків за слабе. З литовських і руських провінцій нема певних звісток.

II. В теперішнім станї Європи, хоча між монархами можуть трафити ся часткові непорозуміння, Польща не повинна

з них надіяти ся для себе нічого. При заключуваню трактатів монархи все посв'ятять Польщу на винадгороду або заміну. Нікотрий монарх не думає воскресити Польщу, бо інтерес польського народа порушує занадто багато питань і занадто тісно вяже ся з інтересами революції. Значить, інтерес Польщі не швидше буде виведений перед суд Європи, аж революція помішає теперішній політичний устрій і витворить де будь нову державу або революційне правительство.

В якій стороні Європи насамперед може вибухнути революція, сього не вмію сказати. Загальний голос віщує переміни у Франції. Скоро би Франція оголосила себе республікою, скоро би вигнала теперішнього короля, яку будь форму правління прийме потому, все мусить зірвати зносини з рештою Європи, і війна, яка неохібно вивяже ся з того, повинна застати Поляків готовими.

Але революція в Італії або в Німеччині ще ближше обходить Польщу і ще більший вплив мусить мати на наші інтереси, бо ми зі свого боку можемо мати більший вплив на успіх тої революції. В разі перемін у Італії або в Німеччині час і обставини вкажуть спосіб і місце діланя. Від осіб свідомих діла, що про-

буватимуть за границею, треба дождати донесень і пояснень, а особи полишені в краю, знаючи місцевий дух і засоби, повинні рішати про прискорене чи опізнене повстання.

Що торкається заграничної помочи, то не лише повстанці не повинні дождати її, але нікому, хто обіцяє таку поміч, не вірте. Весь рахунок треба опирати на власних силах або на близькій, сусідській помочи, прим. Мадяр (Węgrów) для Галичини, Лїфляндії для Литви і т. и.

Самі повстанці, знаючи ліпше положенє власне і довколичне, не будуть дурити себе й иньших. Поміч із за границі людьми або оружєм така тепер непевна, получена з таким трудностями, що з реєстрів засобів повстання треба її вимазати, а хочаб і змінили ся обставини, лише стілько числити на неї, скілько на якийсь несподіваний випадок або на чудо.

III. Більша часть польської еміграції не займає ся тепер обдумуванем способів вибореня незалежности, чи простійше кажучи, войованя з Росією, Австрією та Прусією, але радше обмірковуванем суспільних теорій, організованем будучої Польщі і т. и. В своєму нутрі еміграція сварить ся за аристократію й демократію. Не входячи в політичну вартість тої сварнї,

якої я ніколи не міг гаразд зрозуміти і яка мені видається наслідком самих лише особистих ворожнеч, се певне, що з усеї тої сварні Польща в разі повстання не може обіцувати собі аві полків, аві оружя, аві гроший. А на скільки еміґрація може розумом, моральним впливом і творами допомогти Галичанам, про се найліпше осудять самі Галичани. Та в усякім разі, якби в сих часах вибухло повстанє, лише кільканацять а може лиш кілька еміґрантів ледвоб здужало продерти ся туди.

IV. Еміґрація домагається грошових запомог із краю на двоякі цілі: 1. На підпиране загальної народньої справи, себто на висилку емісаріїв та дипломатичних агентів і т. и., на закупауанє оружя в випадку війни, словом, на політичні цілі; 2. на запомаганє незаможних у самій еміґрації. Запомоги першого рода на тепер непотрібні, і тяжко їх уділювати, а ще тяжше добре їх ужити. Еміґрація поділяється на багато партій, з яких кожда поступає инакше, а жадна з них не має за собою довіря всього народа, жадна не є законною репрезентацією народа. То хтож буде висилати дипломатичних агентів? Кому прислугує право висилати емісаріїв іменем народа? В теперішньому

непевному стані лїпше й політичнійше буде видавати публичний грїш у самім краю.

Запомоги другого рода на внутрішні потреби еміґрації посилати на руки комітету¹⁾ і за його поквітованнями, означуючи виразно, на яку ціль мають бути повернені гроші. Який собі буде склад комітету, все воно безпечнійше мати діло з властю вибраною через значну часть еміґрації, нїж з поодинокими особами, що не підлягають контролї і не можуть прилюдно здавати обрахунків.

V. З попередніх уваг випливає, що на мою думку галицькі обивателї повинні звернути свою діяльність поперед усього на внутрішні справи краю. Який напрям і устрій надати тій діяльності, годї се знати нам, що живемо за границею. Та про те я щиро виложу свій погляд на сю справу, піддаючи його під осуд самих галицьких обивателїв.

Діяльність в нутрі краю повинна мати метою приготованє і громадженє сил і засобів для будущого повстаня. Всї сили і засоби лежать в народньому дусї, що тво-

¹⁾ Очевидно Міцкевич має на думці згаданий вище Лелевелївський „Komitet polski narodowy“. І. Ф.

рять і узброює війська. Розширювати того духа, се значить найуспішніше працювати над відродженем Польщі. Треба зати:

1. Вияснити всім верствам людности, що справа Польщі, се справа рівности і свободи, що неволя селян походить із того, що обивателі маючи руки звязані урядом не можуть ані поправити ані змінити краєвих законів, що самі тиснені податками мусять утискати підданих, що австрійський уряд має на меті ділити народ на маїнатів, шляхту і хлопів, що ті ріжницї мусить удержувати вічно і що тих ріжниць неможливо знести без воскресеня Польщі.

2. Поки не звалимо чужого правління, поти всі крики на титули, на арістократію і т. п. — дурниця, вони ділять лише земляків на партії і доводять до незгоди. Війна наша тепер не домашня, але на-внїшня. Аж тоді титули стратять усяке значіне, коли будемо мати титул Поляків; тоді лише упадуть інтереси каст і фамілій, коли вирине великий інтерес народній. Трудити ся для народнього інтересу, се значить трудити ся для свободи й рівности.

Оттим то всі верстви людности треба допускати й заохочувати до тої праці. Князь, граф, селянин і Жид потрібні нам

однаково. Кожного з них треба переробити на Поляка. Поки нема публичного життя, поти амбітні люди будуть шукати значіння в салюнах; поки не можна шукати слави зі служби вітчизні, будуть шукати блиску в титулах. Треба се зносити терпеливо і раз-у-раз звертати уми до висшої мети. Тим то найпильнійше треба вистерігати ся всякої внутрішньої сварні за аристократію й демократію.

3. Особи, що мають значінє з маєтку й уродження (бо иньшого значіння тепер у Галичині нема), можуть безмірно прислужити ся народній справі, протегуючи, допомагаючи, заохочуючи людей усякого стану, у яких бачуть любов до Польщі; особливо треба заводити приятні зносини з патріотичним духовенством усяких віроісповідань. Найбільше мати на меті руське духовенство. Оминати всякі пересвари з попами, а власне всякі процеси. Не один обиватель, що в часі повстання посв'ячує весь маєток, в часі спокою не хоче дарувати сьвященникови або селянинові кількох дерев з ліса або кусника землі, і зражує тим до себе цілі верстви людности. Повторяймо собі раз-у-раз, що хвилеве посв'яченє легше і менше успішне, нїж ненастанне, дрібне посв'яченє для

рідної справи; задля недостачі тих ненастанних і дрібних посв'ячень не мають потім успіху загальні хвилові посв'ячення.

Дивні пересуди против деяких верстов людности, приміром певне призи́рство до дітій духовних грецьких, се великий політичний гріх, найнебезпечні́йший для нашої справи. Треба доложити всяких старань, аби в тім ділі навернути публичну опінію на просту дорогу.

Хлопам не лише в загалі віщувати ліпшу будущину, але й особливо, скільки лише можна, поправляти їх матеріяльний стан. Приміром таким, що знані з запалу для народньої справи, таким, що їх діти воювали в Польщі, коли можна, надавати власність і увільнювати їх від чиншів, будувати їм доми, купувати худобу. Нехай би в кождім селі кількох, або хоч одного господаря вивінувано таким способом зі складки, зроблено би більше для народньої справи, ніж через висилане емісаріїв за границю або через закупа́ване невчасного оружя, яке може бути зражене і сконфі́сковане.

Писаня, що покріпляють духа народа, розкидати скільки можна по краю. Оминати писаня сьмілі, що зараз кличуть до бунту і збуджують підозрі́ня уряду; такі писаня заховувати лише для більш

осьвічених у малому числі примірників; а для загалу добирати книжочки на вид невинні, книжки набожні, пісні повні народніх споминів і надихані любовю вітчизни. Дбати про те, щоб вони були друковані за дозволом цензури і віддавати друкування їх особам добре записаним у правительства, якіб і самі не знали, що роблять; ми за границею і декілька земляків у краю повинні зайняти ся робленем добору і публікованем таких писань без галасу, без виявлювання патріотичної мети.

Зробити приміром вибір пісень із кантичок, у яких повно народніх споминів. Передрукувати в як найбільшім числі примірників *Spiewy historyczne* Немцевича, *Спомини Кіліньського*, *Спомини Рожицького*, в скороченю *Спомини Дембінського*, *Wiesława Бродзінського* і т. и.

Для такої діяльності добреб було заснувати товариство між обивателями, але вистерігати ся в тім товаристві крикливих титулів, прим. Карбонаріїв, Франмасонів і т. и.; безпечнійше не надавати ніякого титулу. Статутів і організацій не писати, урядів не творити, знаків та окликів не вигадувати. Досвід учить, що найчастійше ті мало пожиточні неформальности причиняють ся до видання і загуби членів товариства. Говорю тут лише про

теперішню хвилю; важні події можуть на
будуще виявити потребу конспірації, яка
тепер не придалась би нї на що.

Діяльність на зверх треба розширю-
вати по змозї на сусїдні країни, на Угор-
щину й Італїю. Старати ся пізнати інте-
реси, змаганя й засоби тих народів. Ві-
домости сього рода потрібнїйші нам від
усяких зносин з дальшими західніми дер-
жаваами.

Проба аналізу.

В Міцкевичевім листі „До галицьких приятелів“ мусимо розрізнити кілька елементів. Поперед усього те, що у Міцкевича було спільне з усім тогочасним поколінням і чим він, так сказати, платив дань своєму вікові. Далі те, що характеризувало його тодішній рівень освіти, його політичні погляди та хвиловий настрій. Нарешті маємо тут дещо й такого, що й доси не стратило свого живого інтересу і значіння навіть для теперішньої хвилі. Попробуємо розібрати ті поодинокі елементи.

Ми розповіли в передмові, в яку пору і серед яких обставин був писаний лист „До галицьких приятелів“. Ми бачили, що хвиля була неспокійна, повітре

повне електричності. В Польщі одно повстанє розбите, а вже приготувалося сьвіже. В Німеччині ще не остиг запал викликаний у ліберальних та радикальних кругах липневим повстанєм 1830 р. у Франції, а тайні конспірації приготували й тут різні вибухи, які, що правда, не довели ні до чого поважного. Варто хіба зазначити той безмірний ентузіазм, з яким Німці в осени 1831 р. витали Поляків, що по упадку повстання йшли на еміграцію. „Ми Німці, що терпеливо зносили власне униженє та всяку тиранію, готові були тоді зробити революцію для Поляків“ — писав Гайне згадуючи про ті часи, а в осени 1832 р. з під його власного пера вийшли слова: Die Polen! Das Blut zittert mir in den Adern, wenn ich das Wort niederschreibe, wenn ich daran denke, wie Preussen gegen diese edelsten Kinder des Unglücks gehandelt hat, wie feige, wie gemein, wie meuchlerisch“. (H. Heine, Sämtliche Werke, herausg. von Dr. Ernst Elster, Bd. V, 16). У Франції революція з 1830 року прогнала Бурбонів і посадила на престолі короля-міщанина Люї-Филипа, але в глибині народу, особливо в робітницьких сферах та в кругах інтелігенції клекотіло невдоволенє, що раз по разу проявляло себе то

робітницькими розрухами в Ліоні та Марселі, то париською демонстрацією в часі похорону генерала Лямарка. Здавалося, що революція висить у повітрі, і то не така часткова та місцева революція, яка була в липні 1830 року в Парижі, але велика, загальна, європейська хуртовина, що одним подувом змете всі престולי і перемінить політичні порядки від берегів Секвани аж до берегів Висли або навіть Волги. Віра в близькість революції була загальна, і її поділяв також Міцкевич. „Інтерес Польщі не швидше буде виведений перед суд Європи — писав він — аж революція помішає теперішній політичний устрій і витворить де будь нову державу або революційне правительство“. І хоча він не ждав сього від найближшої хвилі, то все таки реченець сього перевороту по його думці не був знов такий занадто далекий, щоб живуче тоді покоління могло зовсім зректися конспірації або думати про якусь иньшу освіту народа крім такої, що приготворює свідомі кадри для „будущого повстання,

Не менше загальна була тоді віра в те, що тільки при помочи революції можна здобути політичну свободу, що революція — одинокий успішний чинник по-

літичного поступу. Сю думку з великим притиском висловлює Міцкевич і в початку і при кінці свого листу „До галицьких приятелів“. Вона не суперечить з тими уступами його листу, де він радить тим приятелям не надїяти ся для Польщі ніякої підмоги анї від Нїмеччини, анї від Франції. Розумієть ся, Міцкевич має тут на думці монархічну Нїмеччину та Францію, які очевидно не мали ніякого інтересу розбивати собі голови за революційну по думці Міцкевича Польщу. Колиж діло дійде до революції, коли сила монархій буде зломана, тоді — так могло здавати ся Міцкевичови — Поляки чи то власною силою, чи за підмогою иньших революційних націй виборють собі політичну самостійність.

Ми не повинні дивувати ся тій вірі Міцкевича в близькість і спасенність загально європейської революції. Ся віра була виплодом романтичної доби, тої доби, що ставила силу чутя і запалу понад силу розуму та досьвіду. З другого боку вона була впливом того політичного гнету, який заляг був над цілою Європою від часу упадку Наполеона та засновання так званого Сьвятого союзу монархів. Поезія Байрона, англійські соціальні рухи, а нарешті липнева революція в Па-

рижі сильно підняли ту віру скрізь по Європі. Вона держала ся ще довго по тім, була одним із моторів бурливого 1848 року, а соціалістичні теоретики Маркс і Енгельс зробили з неї одну з підвалин своєї нової релігії, що в тім самім 1848 році виступила на сьвіт у „Комуністичнім маніфесті“. Аж при кінці XIX віку, по довгім ряді досьвідів і дебат удалось усунути сю віру з політичної догматики і показати, що революція в такій формі, як була у Франції 1789 р., більше повторити ся не може, а в такій формі, як її уявляли собі так звані революційні соціалістичні партії, се чиста фікція, слово, що закриває собою тисячі ріжнородних суспільних та політичних процесів, а кидає не легкодушно в маси безкритичного народа може принести безмірно багато шкоди, а ділу справжньої еманципації мас народніх не допоможе ані крихітки.

Що до поглядів самого Міцкевича висловлених більш або менше виразно в листі „До галицьких приятелів“ варто зазначити цілковиту неясність його думок про національні відносини в краях давньої історичної Польщі. Він сам не раз зове себе Литвином, свою поему „Пан Тадеуш“ починає покликом: „Litwo ojczyzna moja“. Так само його приятель Бог-

дан Залеський раз у раз називає себе Українцем, починає свою поему „Duch od stepu“ не менш ентузіастичним покликом: „I mnie matka Ukraina“. А проте оба вони чують себе Поляками і здається, навіть не підозрівають, щоб за термінами Литвин та Українець могло крити ся щось непольське. Пишучи сей лист до східно-галицьких дідичів Міцкевич знає, що їм приходить ся мати діло з руським селянством та руським духовенством. Але йому навіть до голови не приходить думка, щоб те селянство або те духовенство могло чи тепер чи коли будь мати якісь свої окремі національні аспірації та змагання, могло чути себе чимсь и́ншим ніж Поляками. Він радить дідичам запомагати та протегувати таких селян і дух зних, що борються за Польщу, і йому ані через думку не перейде, що така рада може бути вказівкою до національної апостазії, що вона зовсім рівнозначуча з тим поступованем Москалів або Прусаків, які надгрожували та протегували Поляків, що вирікши ся солідарности зі своїми земляками вислугували ся сим „заборним“ державам.

Дуже характерні в отьому листі погляди Міцкевича на те, які повинні бути відносини дідичів до селян. Розумі-

еть ся, ми не можемо тут подавати повної еволюції Міцкевичевих поглядів на сю справу, не тягнемо до порівняння пізнійших його писань, головнож його підкрашеної соціалізмом публіцистики в *Tribune des peuples*. Нам важно на основі отсього листу „До галицьких приятелів“ сконстатувати, які були його погляди в даній хвилі, в кінці 1832 або в початку 1833 року. Отже поперед усього мусимо сконстатувати, що Міцкевич у ту пору не думав про загальне увільнення селян від панщини, не відчував потреби загального знесення панщини як якоїсь наглої, неминучої і понад усї иньші потрібної справи, як необхідної основи всяких иньших плянів відбування Польщі. В тій справі Міцкевич розходив ся з поглядами більшої частї польської еміґрації, і то не лише тзв. Демократичного товариства, супроти якого він і його кружок займав рішучо неприхильне становище, але також з поглядами тих кругів, що ґрупували ся довкола Лелевеля та Ходзька, і таких чільних публіцистів еміґрації, як М. Мохнацкий. Пок. О. Терлецький у своїй праці підніс той інтересний факт, що Залівський, який перед своїм вирушенем на партизантку належав до Лелевельового комітету й організував Тов.

Литовське й Руських земель, якого відозва як перший крок нового повстання про-
 клямувала надане селянам свободи й зем-
 лі, що той сам Залівський, опинивши ся
 в Галичині, в своїй відозві до сподіваних
 учасників нового повстання, забув якось
 про сю точку, промовчав про конечність
 безпроводочного знесеня панщини. Пок.
 Терлецький бачить у тім промовчаню
 вплив Міцкевичевого листу на Залівського.
 Мені видаєть ся се припущенє безпідстав-
 ним. Ми бачили висше, що Міцкевич ува-
 жав плян нового повстання легкодушним
 і безнадійним, що отже був противний
 партизантці Залівського, операціям при
 помочи емісаріїв. Із сего виходить, що
 Залівський не знав нічого про Міцкевичів
 лист, який, можна сказати, був писаний
 власне з наміром — остерегти горячіших
 з між галицьких дідичів перед нерозваж-
 ними авантурами в роді партизантки За-
 лівського. Значить, коли Залівський у Га-
 личині, придививши ся обставинам та об-
 числивши ся з силами, на які в разі пов-
 станя міг би числити, промовчав головну
 заповідь своєї партії — обовязкове зне-
 сене панщини, — то видно, що затулили йо-
 му рота сильнійші обставини, а власне те,
 що його сподівана партизантка з самої
 природи річи мусіла опирати ся на ді-

дичах, їх офіціялістах, лісничих і т. и., а не на масі темного та неусьвідомленого селянства; значить, каптувати те селянство таким гучним та далекосяглим актом не було ніякої потреби, тим більше, що такий акт був би викликав супротивлене найбільшої частини тодішніх польських дідичів.

Не маємо підстави сумнівати ся, що Міцкевич бажав бачити всіх селян колишньої Польщі вільними від панщини, повноправними горожанами. Але як правдивий романтик він уявляв собі надане селянам свободи і прав актом ласки й доброї волі панів, і то актом, що наступить аж по виборенню польської самостійної держави, більше менше таким іділлічним способом, між остатнім кухлем меду і першим підскоком танцю, як се змальовано в остатній книзі його „Pana Ta-deusza“ :

Teraz, kiedy już mamy Ojczyznę kochaną,
Czyliż wieśniacy zyszczą z tą szczęśliwą
[zmianą]

Tyle tylko, że pana nowego dostaną? —

запитує Тадеуш свою будущу жінку, а дійсну властительку селян. Щоб „ojczyzna kochana“ могла бути власне в тих селянах, в їх добробуті, освіті та національ-

ній свідомості — про се Міцкевич ані не думає. Свобода, яку одержують селяни, се по його представленю зовсім не перша основа свободи й будущини вітчизни, а річ якась майже зайва, надзвичайно щедрий „трінкгельд“, який дають пани селянам при надзвичайно празничній нагоді. Самі селяни властиво не дуже й потребують тої свободи :

Prawda, że dotąd byli rządzeni łaskawie...

Тадеуш робить се по троха навіть для забезпечення їх перед пізнійшою можливою зміною своєї постанови :

Jestem człowiek, sam własnych kaprysów
[się boję ;

Bezpieczniej zrobię, kiedy władzy się wy-
[rzekę

I oddam los włościanów pod prawa opiekę.

Тай то найблизше окружене в особі ключника Гервазія протестує проти сього акту :

Boję się, żeby to coś nie było z niemiecka !
Wszak wolność nie jest chłopska rzecz, ale
[szlachecka —

і Міцкевич на сї аргументи та на проєкт, аби всіх селян поробити шляхтичами, не подає ніякої репліки і лишає діло в не-

певности, чи Тадеуш пішов за сею радою, чи ні.

Дуже інтересно в точці V Міцкевичевої відповіді галицьким приятелям бачити пораду, щоб шляхтичі виясняли всім верствам людности, „що неволя селян походить із того, що обивателі маючи руки звязані урядом не можуть ані поправити, ані змінити краєвих законів, що самі тиснені податками мусять утискати підданих, що австрійський уряд має на меті ділити народ на маїнатів, шляхту і хлопів“. Не можемо гаразд зрозуміти, як брав ті слова Міцкевич: чи вважав ті арґументи дійсно правдивими, чи трактував їх як чистий агітаційний маневр, який без огляду на свою правдивість може на нетямущих людей зробити певне вражіє. Коли Міцкевич уважав ті арґументи дійсно правдивими, які можна з чистим сумлінням голосити селянам, то треба сказати, що його знанє історії польського селянства було дуже скупе та поверхове. Польський агітатор чи дідич-патріот, який би з такими поглядами був показав ся серед селян у Галичині, був би поперед усього висьміяний; у 1833 р. жило ще не мало людей, що тямили часи з перед 1772 р. і могли на кождім слові завдати брехню такій арґументації. Ще

в 1846 р. така неприємність трафила ся мандаторови Чаплінському в Горожані, коли спробував промовляти до селян в дусі отсеї Міцкевичевої поради (див. Sala, op. cit. 232). Так само не могло трафити до переконання селян і те, що Міцкевич радить дідичам голосити, буцім то їх руки звязані урядом і вони хоч би й не хотіли, то мусять дусити та гнобити селян, а краєвих законів не можуть змінити. Для чести Міцкевича мусимо припустити, що він не знав галицьких відносин, не знав і того, що галицькі селяни, особливо в східній Галичині, майже зовсім не жалували ся на інституцію панщини, в своїх нечислених скаргах не виступали (може й не сьміли!) проти неї, але жалували ся головно на надужиття, на надмірні жорстокости, здирства, кривди, побої та пакости з боку дідичів та їх офіціялістів, на ті „капризи“, яких сам у себе боїть ся Міцкевичів Тадеуш; жалували ся власне на таке зло, що зовсім залежало від волі дідичів і при їх добрій волі моглоб було (і бувало декуди) коли не зовсім усунене, то бодай зведене до minimum.

Тай ще одно. Хоча дідичі в Галичині не мали права й можности змінити краєві закони на користь селян, то про

те Міцкевичів аргумент, що вони-б то через те мусять тиснути та дерти селян, не має ніякісїнької стійности. Адже на підставі тодішнього цивільного закона, не торкаючи зовсїм закона про панщину, міг кожний дїдич при помочи звичайного контракту унормувати свої відносини до селян, як би йому захотїло ся, міг переміняти роботизну на чинші чи данини натурою в обсягу своїх власних дїбр, не дожидаячи краєвого закона. Серед далеко тяжших порядків так робили многі дїдичі в Росії та конгресовій Польщі; польський міщанин і справжній горожанин Сташіц надав своїм дсбрам спілкову орґанїзацію, що перетрївали всі катастрофи розборів Польщі та пізнїйших повстань. Ми знаємо, що і в Галичинї там, де того домагали ся місцеві відносини і де се було корисно для панів, були проби релюїції панщини на иньші услуги¹⁾. Міра корисности таких релюїцій для селян залежала зовсїм від угоди, значить, від панів. А кількож було галицьких панів, які до самого 1848 року подумали про сей вихід із важкого положеня і забажали показати себе справді

¹⁾ Див. мою працю „Грималівський ключ у році 1800“, друковану в Часописи правничо-економічній, т. I.

добродіями своїх селян? Дотеперішні досліді не виказали мабуть ані одного такого.

Повтаряю не хочеть ся вірити, щоб Міцкевич, піддаючи такі аргументи галицьким шляхтичам, чинив се в тім переконанню, що подає їм аргументи крutarські, незгідні з правдою, обчислені на туманене нетямущих. Радше приймаю, що він не знав історії й відносин, хоч у такім разі його рада, висловлена категоричним тоном, без оговорок, була досить легкодушна. Для історика пізнійших галицьких відносин дуже інтересно бачити, як часто і як пильно галицькі Поляки, особливо в східній Галичині, користували ся сею радою Міцкевича. Починаючи від поеми М. Попеля „Русин на празнику“, а кінчаючи найновішим істориком тих часів, дром Броніславом Лозіньським, ми бачимо на протязі звиш 60 літ ненастанне змагане польських істориків і публіцистів показати галицьку шляхту зовсім невинною в утисках селян, наскрізь пронятою благородними намірами та свободолюбними думками; уся вина катастроф і нещастя спадає на австрійський уряд, що своїм прінципом „divide et impera“ попсував сьвяту гармонію між хатою й двором, яка була за польських часів, на Німців,

на бюрократію та на „ciemne masy rozbestwionego chłopstwa“. Та бачучи, як згідно всі ті змагання йдуть після киненого Міцкевичем пляну, як каже Німець, „Man merkt die Absicht und man wird verstimmt“.

Не менше уваги заслугує й те, що Міцкевич в отьому листі говорить про просвіту й усвідомлюване народа. Не вхожу в те, які були на сю тему пізнійші погляди Міцкевича; тут лише треба констатувати, що в даній хвилі, в початку 1833 р. Міцкевич не думав про дійсну, всесторонню освіту народа. Про школи народні, про вчителів і про те, які-б мали бути відносини до них дідичів, він зовсім не згадує. Вся внутрішня діяльність, до якої він загриває своїх адресатів, „повинна мати предметом приготуване і громаджене сил і засобів для будучого повстання“. Се найвисший принцип, якому повинно підлягати все инше. „Трудити ся для народнього інтересу, се значить трудити ся для свободи й рівности“, а свобода й рівність можлива лише в відбудованій, самостійній Польщі. У ній якимсь чудом розтоплять ся відразу всі верстви суспільні, розплинуть ся всі національності. „Князь, граф, селянин і Жид потрібні нам однаково: кожного

з них треба переробити на Поляка". Се мета тої просвіти, якої бажає для люду Міцкевич, яку гадає осягати патріотичними кантичками, „Spiewami historycznymi" Немцевича, споминами Ружицького та Дембінського і т. п. Очевидно, се не була наука, освіта в повнім значіню, а тільки політична агітація, яку Міцкевич радив по змозі маскувати чи то релігією, чи лахманами історичних відомостей, не почувуючи очевидно небезпеки й неморальности такого „оброблювання" народніх мас. На жаль, польські вчителі а навіть офіційальні керманічі публичного виховання в Галичині й доси поступають по тій Міцкевичевій рецепті, і доси не дійшли до признання тої елементарної правди, ясно й різко проголошеної Драгомановим, що „неправда не освіта", без огляду на те, в якій формі, з якою метою подаєть ся її.

Та є в Міцкевичевім листі дещо й таке, що й доси, і для нас не стратило своєї живої сили. Поперед усього ті золоті слова про те, „що хвилеве посвячене лекше і менше успішне, ніж ненастанне, дрібне посвячене для рідної справи". Правда, наша нація менше від польської похіплива до хвилевих, геройських поривів і більше привчена до тихої, зтяжної праці. Але як ще мало й у нас посвя-

чення для рідної справи, як мало того тривкого, високого альтруїзму, що велить чоловікови працювати не дбаючи про власну користь та про похвалу, а з одинокою думкою про ширший загаль, про будучі покоління. І хоча й трапляються єдиничні, що працюють таким способом, то й у них аж надто часто бракує видержки, постійности в тій праці, а се також у своєму роді брак тої постійної, дрібної жертволюбности, без якої й великі хвиливи пожертвування нераз пропадають марно.

Немаловажна також і доси не передавнена Міцкевичева осторога про те, щоб у основних справах національного життя, в справах свободи та незалежности не покладати ніякої віри, ніякого рахунка на посторонні сили, на чужу поміч, чужі впливи, на щасливий випадок, констеляції та комбінації. Ми на основі досвіду можемо ще розширити Міцкевичеву осторогу. Він не велів покладати надії на європейські монархії, надіючи ся для Польщі добра від революцій та революційних правительств. Поляки тяжкими втратами та розчарованнями оплатили сю віру і в значній частинівилічили ся від неї. Поравилічити ся з неї й нам. Хибаж у нас велика частина нашої суспіль-

ности доси не живе в чисто містичній вірі на поміч від білого царя, від почуття єдинства 100-мільонової Руси, готова для сеї віри приносити найбільшу жертву, яку може зробити частина, відрікаючи ся від своєї природної цілості, від свого питомого ґрунту, засуджуючи себе на безґрунтове й безідейне вегетоване? І хиба иньша, правда, маленька частина не готується покинути праці на своєму ґрунті, над осьвітою й усвідомленем селянства, задля „великої“ ідеї інтернаціональної робітницької солідарности та всесвітньої соціальної революції, хоча вже сьогодні всякому неупередженому видно, що в тім більше голоснім ніж великім соціаль-демократичнім русі наших днів дійсно тривким і цінним надбанем є власне та дрібна, організаційна а не революційна праця коло здруження та просвіти робітницьких мас, праця, якій повну аналогію на селянськім ґрунті творила у нас радикальна організація, коли натомісь ота голосна, інтернаціональна та революційна доктрина про недалекий соціальний крах уже тепер навіть теоретично збанкротувала, а в практичній діяльності робітницьких партій завсїгди була або чистою зверхньою латкою, що не мала ніякого впливу на фор-

муловане питань практичної політики, або коли й мала иноді деякий вплив, то він бував звичайно шкідливий. І вже тепер, *exemplis docti*, ми можемо бачити, що наслідок переходу одної частини наших діячів у соціалъдемократичний табор буде, крім назверхніх безплідних демонстрацій, дешевих паперових тріумфів по газетах, чистою тратою сил: від роботи серед селянства ті люди відірвуться, руських робітників по містах та фабриках за мало, щоб із них утворити якусь організацію, що могла-б заважити на вазі нашого народнього руху, і їм прийдесться або вислугувати ся польській соціалъдемократії та її німецькій центральній організації, роблячи тут на місці чорну роботу журналістичну та агітаційну, яку преспокійно могли-б робити і з далеко більшим позитком на ріднім, руським ґрунті, а на зверх, на соціалъдемократичних з'їздах та репрезентаціях піддержуючи фікцію русько-польської солідарности на соціалістичнім ґрунті, солідарности, якій на самім ділі відповідає хиба їх добра воля, але не фактичні обставини, а якої піддержане не лежить анї в руських анї в польських робітницьких чи селянських інтересах, а хиба лише в інтересах тих чи інших проводирів та „генералів революції“.

З деякими поправками можна й доси повторити нашим діячам і політикам усе те, що говорив Міцкевич про konieczність зосередити всю свою діяльність на внутрішній, позитивній праці серед народа і для народа. Поправка потрібна о стільки, о скільки ми ширше й глибоше розуміємо освіту народа та поретворюване „магнатів, графів, панів і селян на Поляків“, тобто на свідомих членів нації. Та по за тим ми мусимо зрозуміти, що кождий крок внутрішньої культурної праці, кожда діяльна школа, кожда тисячами народа прочитана брошура, кождий твір штуки, що вірно малює нашу національну вдачу, кождий наш вклад у скарбницю вселюдської науки дорожший для нас від хвилих ораторських успіхів, від хвилевого признання або похвали чужинців. Нам треба жити не лише своїм життям, але також для себе, без огляду на інших. Числімо ся самі з собою, числімо себе самих і свої сили, то й інші будуть числити са з нами.

Нарешті дорогоцінна й для нас у Міцкевичевім листі віра в те, що інтереси нашої нації нерозривно звязані з інтересами свободи, поступу та людяности. Поляки, особливо в Галичині, дірвавши ся верховодства, почали забувати про сей

Міцкевичів заповіт, а витворена в остатніх роках „wszechpolska“ доктрина силкується навіть теоретично виправдувати і мотивувати те забуте. Ми анї на хвилю не сьміємо забути, що будущина нашої нації лежить у таких важних здобутках свободи й горожанської рівности, як запанованє політичної волї в Росії, як заведенє загального голосованя в Австрії й Угорщині, як виборенє такої перебудови великих держав, що давала-б можливість кождїй нації без кривди для иньших, але й без ущербу для неї самої розвивати ся культурно й політично і осягати той ступінь розвою й самодіяльности, при якому вповнї саможїйне її жите зробить ся лише актом формального признаня, а на дїлі буде осягнене внутрішною й назверхньою працею попередніх поколінь.

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отєї книжки:

В першій серії „Белетристичній Бібліотеці“:

Ціна в короновій вал.

1. С. Ковалів. Дезертир і иньші оповідання . . .	1·60	К.
2. Іван Франко. Поеми	1·60	„
3. О. Кобилянська. Покора і иньші оповідання .	1·40	„
4. Гю де Монасан. Дика пані і иньші оповідання	1·30	„
5. І. Франко. Полуйка і ин. борисл. оповідання	1·40	„
6. Н. Кобринська. Дух часу і иньші оповідання .	1·60	„
7. Енот Гамсун. Голод, роман	2·20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1·60	„
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, опов. .	1·60	„
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1·80	„
11. Генрик Понтонідан. Із хат. Оповідання . . .	1·40	„
12. Богдан Ленкий. З житя. Оповідання	1·20	„
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1·60	„
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана. Оповід.	1·60	„
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха	1·40	„
16. Панас Мирний. Дихі люди	1·40	„
17. Короленко. Судний день	1·20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1·60	„
19. К. Гуцков. Урієль Акоста	1·40	„
20. У. Шекспір. Коріолян	1·80	„
21. Михайло Яцків. В царстві Сатани	1·60	„
22. Панас Мирний. Морозенко	0 90	„
23. Леся Мартович. Нечитальник	1·60	„
24. М. Коцюбинський. По людському, оповідання	2·00	„
25. В. Оркан. Скапаний сьвіт, драма	1·00	„
26. Василь Стефаник. Дорога, новелі	1·60	„
27. У. Шекспір. Юлій Цезар	1·60	„
28. Л. Толстой. Відроджене, (3 томи)	3·60	„

29.	К. Гавлічек Боровський. Вибір поезій . . .	1.60	"
30.	Ф. Заревич. Хлопська дитина	1.80	"
31.	І. Франко. Коваль Бассім	1.60	"
32.	У. Шекспір. Антоній і Клеопатра	1.80	"
33.	Е. Тимченко. Калевала	3.00	"
34.	О. Катренко. Пан Природа і ин. оповідання . . .	1.40	"
35.	У. Шекспір. Багато галасу з нечевля	1.60	"
36.	Іван Франко. Сім казок, новелі	1.40	"
37.	Сидір Воробкевич. Над Прутом, поезії . . .	1.60	"
38.	Уїлліам Шекспір. Ромео і Джульєта . . .	1.80	"
39.	К. Сроковський. Оповідання	1.40	"
40.	А. Кримський. Пальмове гилля, поезії на лучшім папері і в лучшій оправі 3.00	К. 2.00	К.
41.	О. Кониський. Молодий вік Макс. Одинця . . .	2.00	"
42.	Гю де Мопасан. Горля і инші оповідання . . .	1.30	"
43.	В. Кравченко. Буденне житє. Оповідання . . .	2.00	"
44.	Уїлліам Шекспір. Король Лір	1.80	"
45.	Д. Лукіянович. За Кадильну, повість	3.00	"
46.	Г. Гайне. Подорож на Гарц	1.20	"
47.	І. Франко. Захар Беркут (брош. 1.20) К. опр.	1.60	"
48.	У. Шекспір. Міра за міру	1.40	"
49.	М. Коцюбинський. Поединок і ин. опов.	2.00	"
50.	О. Стороженко. Марко проклятий, поема . . .	1.40	"
51.	С. Ковалів Оповідання кн. III. (друкуєть ся).		
52.	І. Франко. Voа Constrictor (друкуєть ся)		
53.	Р. Кіплінґ. Мауглі (друкуєть ся).		
54.	П. Мирний. Лихо старе і новочасне (друкуєть ся)		
55.	Е. Золя. Жерміналь (друкуєть ся)		

Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій серії, „Науковій Бібліотеці“, вийшли:

1.	Кароль Кавцкі, Народність і її початки . . .	0.60	К.
2.	Фр. Енгельс, Людвік Фаєрбах	0.50	"
3.	Фр. Енгельс, Початки родини, приватної власности і держави	1.50	"

4. Ш. Сеньобб, Австрія в XIX століттю	0·80	"
5. В. Будзиновський, Хлопська посілість брош. оправлена	2·00 2·40	" "
6. К. Флямарион, Про небо	2·00	"
7. М. П. Драгоманов, Переписка, т. I.	1·80	"
8. С. Степняк, Підземна Росія	3·00	"
9. Адріян, Атрарний процес у Добростанах	1·00	"
10. Г. Тен, Фільософія штуки	1·00	"
11. Ферієр. Дарвінізм (друкуєть ся)		
12. Інґрем. Історія політ. економії (друкуєть ся)		

Брошуру другої серії не оправляєть ся.

У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“
вийшли:

1. М. Грушевський, Хмельницький і Хмельнич- чина	0·20	К.
2. Курцій Руф, Фільотас	0·20	"
3. В. Наумович, Величина звіздяного сьвіта.	0·15	"
4. Панас Мирний, Лови	0·06	"
5. І. Пулюй, Непропаца сила	0·20	"
6. М. Грушевський, Бех-Аль-Джуур	0·10	"
7. І. Раковський, Вік нашої землі	0·10	"
8. А. Чехов, Каштанка	0·15	"
9. М. Драгоманів, Мик. Ів. Костомарів	0·15	"
10. Е. Золя, Напад на млин	0·20	"
11. І. Пулюй, Нові і перемінні звізди	0·15	"
12. Г. Квітка, Маруся	0·50	"
13. М. Левицький, Умова для селян. спілок	0·20	"
14. П. Куліш, Орися	0·06	"
15. М. Кистяковська, Іван Гус	0·20	"
16. О. Стороженко, Оповідання. I.	0·20	"
17. В. Барвінський, Досліди з поля статистики	0·20	"
18. В. Короленко, Ліс шумить	0 20	"
19. І. Франко, Шевченко в польській рев. легенді	0·40	"
20. В. Гіґо, Кльод Іе	0·25	"
21. Е. Еґан, Руські селяни на Угорщині	0·25	"
22. П. Мирний, Лихий попутав	0·40	"

23. А. Д. Уайт, Розвій географічних поглядів.	0:30	К.
24. Ів. Франко, Украдене щастє	0:50	"
25. С. Єфремов, Національне питанє в Норвегії	0:30	"
26. П. Ніщинський, Гомерова Іліяда (1 пісня)	0:30	"
27. М. Драгоманів, Два учителі	0:40	"
28. Е. Золя, Повінь	0:30	"
29. С. Томашівський, Київська козачина 1855 р.	0:10	"
30. П. Ніщинський, Гомерова Іліяда (2 пісня)	0:35	"
31. Т. Масарик, Ідеали гуманности	0:35	"
32. Люкіян, Юпітер у клопотах	0:35	"
33. М. Костомарів, Письмо до ред. „Колокола“	0:20	"
34. М. Гоголь, Вій...	0:40	"
35. І. Раковський, Вулкани	0:20	"
36. Г. Фльобер, Іродіяда	0:30	"
37. О. Терлецький, Москвофіли й народовці	0:30	"
38—39. І. Тургенєв, Ася	0:40	"
40. Л. Боровиковський, Маруся	0:25	"
41—42. Данте Алігері, Пекло, пісня I—X	0:40	"
43—45. В. Олехнович, Раси Європи	0:70	"
46—48. Л. Толстой, Крайцерова соната	0:90	"
49—50. О. Бодянський, Українські казки	0:50	"
51. Е. Золя, Смерть Олівіє Бекає	0:25	"
52. А. Уайт, Розвій астроном. поглядів	0:45	"
53. Гомер, Іліяда (3 пісня)	0:25	"
54. А. Міцкевич, Лист до братів Галичан	0:45	"
55. Л. Толстой, Смерть Івана Іліча (друкуєть ся).		

Приготовляєть ся до друку:

Ф. Кунер. Зьвіролов.

Е. Брайтенбах. Нарис біології в XIX ст

Ф. Достоевський: Грач.

В друку: Антольоґія укр.-руської поезії від смерти Шевченка під ред. д-ра Ів. Франка, з ориґ. ілюстраціями Ю. Панькевича. (Виданє люкесове.)

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

 Хто купує за готівку нараз усі книжки видані доси, дістає 25% рабату.

Українсько-руська Видавнича Спілка

видала своїм накладом отєї друки, які можна тільки в неї замовляти:

Контракти купна і продажі: Ціна лібри

1.	Вз.	I.	На білім папері	1.— К.
2.	"	II.	" " "	1.— "
3.	"	III.	" " "	1.— "
4.	"	I.	На сірім папері	0.80 "
5.	"	II.	" " "	0.80 "
6.	"	III.	" " "	0.80 "

Табулярні друки:

7.	I.	Б.	Табулярний скрипт	0.80 "
8.	II.	Б.	" " "	0.80 "
9.	I.	Б.	Рубрум до таб. скр.	0.40 "
10.	II.	Б.	" " " "	0.40 "

Друки до процесу:

11.	I.	Повновласть до процесу	0.40 "
12.	II.	Позви дрібні	0.60 "
13.	III.	" о нак. заплати	0.80 "
14.	IV.	" о екзекуцію на движ.	0.80 "
15.	V.	" " " " недвиж.	0.80 "
16.	Рубрум до позву	II.	0.40 "
17.	"	" " III.	0.40 "
18.	"	" " IV.	0.40 "
19.	"	" " V.	0.40 "
20.	Рахунок із канцелярії адвоката		0.40 "

34.56

Ф $\frac{\text{II}}{\text{M-703}}$

Ціна 45 остиків.

И. 34.562

Ф $\frac{\text{II}}{\text{M}-703}$

